

Зебо КАСИМОВА,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
Дин психологияси ва педагогика кафедраси мудири
педагогика фанлари номзоди, доцент
Zebo-1972@mail.ru

ПЕДАГОГНИНГ КРЕАТИВ ТАФАККУРИ –ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ОМИЛ СИФАТИДА

КРЕАТИВНОЕ МЫШЛЕНИЕ ПЕДАГОГА – КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

TEACHER'S CREATIVE THINKING AS A FACTOR IN ENSURING THE QUALITY OF EDUCATION

Аннотация. Мазкур мақолада олий таълим муассасаларида педагогларнинг креатив тафаккурини ривожлантириш масалалари ҳақида фикр юритилади. Олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг педагогик фаолиятида креатив тафаккур таълим сифатини таъминловчи муҳим омил эканлиги мисоллар ёрдамида илмий асослаб берилган. Мақолада эмпирик материаллар келтирилган бўлиб, хориж тажрибасида ушбу масалага бўлган илмий ёндашувлар таҳлил қилинган.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития креативного мышления педагогов высших учебных заведений. Так как креативное мышление педагога является важным фактором, обеспечивающим качество образования. В работе приведен эмпирический материал, свидетельствующий о научных подходах из зарубежного опыта к решению данных вопросов.

Abstract. This article discusses the development of creative thinking of teachers in higher education. The fact that creative thinking is an important factor in ensuring the quality of education in the pedagogical activity of professors and teachers of higher education institutions is scientifically substantiated with the help of examples. The article presents empirical materials and analyzes scientific approaches to this issue in foreign experience.

Таянч иборалар: креатив тафаккур, замонавий педагог, таълим сифати, мезонлар, илмий ёндашув, гоя, касбий компетентлик, ривожланиш, самарадорлик, илмий-амалий аҳамият.

Ключевые понятия: креативное мышление, современный педагог, качество образования, критерии, научный подход, идея, профессиональная компетентность, развитие, эффективность, научно-практическая значимость.

Keywords: creative thinking, modern pedagogue, quality of education, criteria, scientific approach, idea, professional competence, development, efficiency, scientific and practical significance.

Педагог ўз-ўзидан ижодкор бўлиб қолмайди. Унинг ижодкорлик қobiliяти маълум вақт ичида изчил ўқиб-ўрганиш, ўз устида ишлаш орқали шакллантирилади ва у аста-секин такомиллашиб, ривожланиб боради. Ҳар қандай мутахассисда бўлгани каби педагогнинг креативлик тафаккур ва қobiliятга эга бўлиши учун талабалик йилларидаёқ пойдевор қўйилади ва касбий фаолиятни ташкил этишда изчил ривожлантириб борилади. Бунда педагогнинг ўзини-ўзи ижодий фаолиятга йўналтириши ва бу фаолиятни самарали ташкил эта олиши муҳим аҳамиятга эга. Мазкур жараёнда педагог муаммоли масалаларни ечиш, муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, шунингдек, педагогик характердаги ижод маҳсулотларини яратишга алоҳида эътибор қаратиши зарур. Муаммоли вазиятларни ҳал қилар экан, педагогнинг масала ечимини топишга ижодий ёндашиши унда ҳиссий-иродавий сифатларнинг ривожланишига ёрдам беради.

Педагог ўз олдида муаммоли масалаларни қўйиш орқали мавжуд билимлари ва ҳаётий тажрибаларига зид бўлган далиллар билан тўқнаш келади. Бунинг натижасида ўз устида ишлаш, мустақил ўқиб ўрганишга нисбатан эҳтиёж сезади. Педагогнинг илмий-тадқиқот ишлари ва илмий ёки ижодий лойиҳаларни амалга ошириши унда креативлик потенциални юзага келтиради.

Инсон онтогенезининг муҳим даврларида касбий камол топиши, ривожланиш ғояларининг қарор топиши (14-17 ёш)дан бошланиб, касбий фаолиятнинг яқунланиши (55-60 ёш)гача бўлган жараёнда кечади. Ижодкор шахснинг шаклланиши ва ривожланиши унинг ички ва ташқи олами ўзгаришининг ўзаро мос келиши, ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар ҳамда инсон онтогенези – туғилишидан бошлаб то умрининг охирига қадар узлуксизлик, ворисийликни тақозо этадиган фаолият мазмунига боғлиқ.

Мазкур масаланинг долзарблигини педагогик назария ва тажриба қўйидаги ҳолат билан асослайди: педагогик изланиш, таълимий ўқиш, ўқитишнинг меъёрий ҳужжатлари, дарсликлар, қўлланмалар, ахборот воситалари қанчалик мукамал бўлмасин, педагогик амалиёт, таълим-тарбия ишларининг муваффақияти охир оқибатда педагог шахсига, яъни таълим менежерига, унинг креатив сифатларига боғлиқ.

Америкалик психолог П.Торренс фикрича, креативлик муаммо ёки илмий фаразларни илгари суриш; фаразни текшириш ва ўзгартириш; қарор натижаларини шакллантириш асосида муаммони аниқлаш; муаммо ечимини топишда билим ва амалий ҳаракатларнинг ўзаро қарама-қаршилигига нисбатан таъсирчанликни ифодалайди [8: 34].

Креатив тафаккур – педагогнинг анъанавий фикрлашдан фарқли равишда таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини таъминлашга хизмат қилувчи янги ғояларни яратиш, шунингдек, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган тайёргарлигини тавсифловчи қобилиятидир.

“Креатив тафаккур” қуйидаги икки ҳолатни кафолатлай олиши зарур:

1) ўқитувчилар томонидан ўқув фанларини паст ўзлаштираётган ва уларни ўрганишни зерикарли деб ҳисоблаётган талабалар эътиборларини фан асосларини ўзлаштиришга жалб этиш;

2) ўқитувчиларга талабаларда креатив фикрлаш ва ижодий фаолият натижаларини рағбатлантиришга хизмат қиладиган стратегия ва воситаларни тавсия этиш орқали аудиторияда улардан самарали фойдаланишлари учун имконият яратиш.

Замонавий шароитда таълим ва тарбия жараёнларининг сифатли, самарали ташкил этилиши ижтимоий зарурат сифатида кун тартибига қўйилмоқда. Мазкур заруратнинг қондирилиши педагогларнинг юқори даражада касбий компетентлик, маҳорат ва малакаларга эга бўлишларини тақозо этади. Педагогларнинг таълим жараёнига креатив ёндашувлари талабаларда таълим олишга бўлган қизиқишни, мотивацияни юзага келтиради, уларнинг ўқув-билиш фаолиятларини фаоллаштиришга ёрдам беради. Қолаверса, талабаларнинг мутахассис сифатида креатив сифат, ижодкорлик кўникма,

малакаларини фаол ўзлаштиришлари учун зарур шароитни яратади.

Креатив тафаккур педагогларда касбий моҳирлик, ижод кўникмаларини ҳосил қилиш, муомала маданияти, педагогик техника малакаларини шакллантириш, ўқитувчилик, тарбиячилик маҳоратининг дастлабки малакаларини таркиб топтиришни асосий мақсад қилиб белгилайди.

Креатив тафаккур - педагогик кузатувчанлик, ижодкорлик, илғор педагогик тажрибаларни мустақил ўзлаштиришдир. Ўқиш, ўқитиш, тарбиялаш жараёнида диққатни аниқ ва тўғри тақсимлаш, билим, кўникма, психик ҳолатни бошқара олиш ва педагогик техникани мустақил ўзлаштириш малакаларини шакллантиришга эътибор қаратилиши лозим.

Таълим тизимини бошқариш органлари ҳар йили таълим муассасаларида юқори самарадорликка эришиш масаласига эътибор қаратади. Ана шу мақсадда ўқув дастурлари ишлаб чиқилади, ўқув адабиётларининг янги авлоди, дарслик ва ўқув қўлланмалар яратилади. Бу эса ҳам талабалар, ҳам ўқитувчиларнинг касбий ўсишларига ёрдам беради. Олиб бориладиган амалий ҳаракатлар талабаларда ютуқларга эришиш, олға интилишга бўлган эҳтиёжни муайян даражада юзага келтиради, уларнинг ўқув-билиш қобилиятларини бир қадар ривожлантиришга ёрдам беради.

Бироқ муаммо шундаки, ўқув йилининг охирига келиб, олий таълим муассасаларида талабаларнинг фанларни ўзлаштиришларида юқори даражадаги ижобий натижалар кузатилмаяпти. Кўплаб талабаларнинг таълим олишга нисбатан қизиқиши йўқолиб бормоқда. Бунинг натижасида ўқитувчилар ҳам аввалгидек завқу-шавқ билан касбий фаолиятни ташкил этишни ўйлашмаяпти. Таълим тизимини бошқарувчи органлар томонидан таълим олишга нисбатан хоҳиш-истаги бўлмаган талабалар, бу каби таълим олувчиларни ўқитишни истамаётган педагоглар фаолиятини ўзгартириш борасида янгидан-янги чоратadbирлар белгиланса-да, аҳвол ўзгаришсиз қолмоқда.

Бунинг сабаби нимада? Балки дарсларнинг аввалдан ўйлаб, режалаштирилиб қўйилиши талабалар учун қизиқ бўлмаётгандир, балки таълим мазмунининг муайян қолипга солинганлиги талабалар учун ҳеч қандай стимул

бермаётгандир, рағбат билдирмаётгандир. Ўқув машғулотларининг аввалдан режалаштирилишидан воз кечиш талабаларда танқидий, креатив тафаккурни шакллантириш ва ривожлантириш, уларни ижодий фикрлаш, янги ғояларни ўйлаб топишга мажбур қилиш таълим олишга бўлган муносабатни ўзгартириш, уларни ютуқларга эришишга рағбатлантиришда асосий омил бўлар. Ўқув машғулотларида етишмаётган омил – *креативлик* саналади [1: 46].

Шахсда креативлик сифатларини ривожлантириш жараёнининг умумий моҳиятини тўлақонли англаш учун дастлаб “креативлик” тушунчасининг маъносини тушуниб олиш талаб этилади.

Шахснинг креативлиги унинг тафаккурида, мулоқотида, ҳис-туйғуларида, муайян фаолият турларида намоён бўлади. Креативлик шахсни яхлит ҳолда ёки унинг муайян хусусиятларини тавсифлайди. Креативлик иқтидорнинг муҳим омили сифатида ҳам акс этади. Қолаверса, креативлик зехни ўткирликни белгилаб беради, талабалар эътиборини таълим жараёнига фаол жалб этишни таъминлайди.

Кўпгина ўқитувчилар ўзларида креативлик қобилиятини мавжуд эмас, деб ҳисоблайдилар. Буни икки хил сабаб билан асослаш мумкин: биринчидан, аксарият ўқитувчилар ҳам аслида “креативлик” тушунчаси қандай маънони англатишини етарлича изоҳлай олмайдилар; иккинчидан, креативлик негизида бевосита қандай сифатлар акс этишидан бехабарлар.

Хорижий мамлакатларда барча соҳаларнинг мутахассислари каби ўқитувчилар ҳам ўзларида креативлик сифатларининг мавжудлиги ва унинг даражасини аниқлаб боради. Бунинг учун улар Э.П.Торренс томонидан 1987 йилда асосланган ва шахснинг креатив тафаккурга эгаллигини аниқловчи тестдан ўтади [8: 34]. Мазкур тест шахс креативлиги ва унинг даражасини ижодий фаолиятни ташкил этишдаги фаоллик, тезкор фикрлаш, ўзига хос (оригинал)лик ва такомиллашганлик каби мезонлар бўйича баҳолаш имкониятини яратади. Ўқувчи томонидан тавсия этилган саволларга бериладиган жавоблар айнан мана шу тўртта мезонни қаноатлантириши лозим.

Айни ўринда шуни алоҳида қайд этиб ўтиш жоизки, ҳар бир шахс табиатан креативлик қобилиятига эга. Хўш, ўқитувчилар ўзларида креативлик қобилияти мавжудлигини қандай

намоён эта олишлари мумкин. Бу ўринда Патти Драпеау шундай маслаҳат беради: “Агарчи ўзингизни “креатив эмасман”,- деб ҳисобласангиз, ҳозирданоқ креатив тафаккурни ривожлантиришга қаратилган дарсларни ташкил эта бошлашингизни маслаҳат бераман. Аслида, гап сизнинг ижодкор ва креатив бўлганингиз ёки бўлмаганингизда эмас, балки дарсларни креативлик руҳида ташкил этишингиз ва янги ғояларни амалда синашга интилишингиздадир” [1: 4].

Патти Драпеау нуқтаи назарига кўра креатив тафаккур, энг аввало, муайян масала юзасидан ҳар томонлама фикрлаш саналади. *Ҳар томонлама фикрлаш* талабалардан ўқув топшириғи, масаласи ва вазифаларини бажаришда кўплаб ғояларга таянишни талаб этади. Бундан фарқли равишда *бир томонлама фикрлаш* эса биргина тўғри ғояга асосланишни ифодалайди. Мушоҳада юритишда масала юзасидан бир ва кўп томонлама фикрлашдан бирини инкор этиб бўлмайди. Бинобарин, бир ва ҳар томонлама фикрлаш креатив тафаккурни шакллантиришда бирдек аҳамият касб этади. Яъни, топширикни бажариш, масалани ечимда талаба ечимнинг бир неча вариантини излайди (кўп томонлама фикрлаш), кейин эса энг мақбул натижани қафолатловчи биргина тўғри ечимда тўхталади (бир томонлама фикрлаш).

Креатив фикрлаш ҳар бир ижтимоий соҳада яққол акс этиши мумкин. Ўқитувчининг ижодкорлиги эса касбий фаолиятни ташкил этишга ижодий (креатив) ёндашувида акс этади. Сўнгги йилларда ушбу ҳолат педагогнинг креатив тафаккури тушунчаси билан ифодаланмоқда.

Кўз олдингизга таълим жараёнини юксак маҳорат билан бошқараётган, уни ўзига хос ва кизиқарли тарзда жўшқинлик, завқу шавқ билан ташкил этаётган ўқитувчини келтиринг. У, гарчи, ўзини креатив шахс ёки ижодкор деб билмаса-да, бироқ, креативликни намоён этувчи таълим жараёнини ташкил этаётганидан, унга имкон берадиган метод, усулларни қўллаётганлигидан ўзи ҳам мамнун, қолаверса, талабаларнинг миннатдор бўлишларига эришмоқда. Ўқитувчи таълим жараёнида креатив метод, усуллардан қанча кўп фойдаланса, ўзига ва ўзининг ижодий, креатив имкониятларига нисбатан ишончи шунча ортади.

Шунингдек, педагогларнинг касбий-ижодий имконияти касбий масалаларни ижобий

ҳал қилиш ва уларнинг ечимини тегишли даражада баҳолашда кўринади. Бунда педагогик квалиметриянинг аҳамияти катта.

Ўқитувчининг ижодкор ва креатив бўлиши ёки бўлмаслиги эмас, балки дарсларни ижодкорлик, креативлик руҳида ташкил этиши, янги ғояларни таълим жараёнида синаб кўришга интилиши зарур. Дарсларда ўқитувчи “креативлик йўл харитаси”га кўра қуйидаги 4 та йўналиш бўйича ҳаракатланади ва улардаги ҳаракатлар педагогларнинг креативлигини ифодаловчи белгилар (Патти Драпеау) саналади: 1) ижодий фикрлаш қўникмаларини намоён этиш; 2) талабаларни ўқув фанларини қизиқиш билан ўзлаштиришга рағбатлантирувчи стратегиялардан фойдалана олиш; 3) инновацион ёндашув ва педагогик масалаларнинг ечимини топишга креатив ёндашиш; 4) кутиладиган натижа [1: 14].

Педагогнинг креативлик потенциали кўп даражали жараён ва у қуйидаги тамойилларга таянади:

- Муаммоли характерга эгалик;
- Имкониятларни ошириб бориш;
- Креативликнинг ёрқин намоён бўлиши;
- Ижодий йўналтирилганлик;
- Индивидуалликка эришиш;
- Бир бутунлик, изчиллик, тизимлилик;

Шахснинг индивидуал хусусиятлари ва ҳаётий фаолиятда орттирган сифатларининг ўзаро уйғунлиги

Педагогнинг креативлик потенциали унинг умумий хусусияти сифатида акс этади. У ижодий фаолиятнинг дастлабки шарт ва натижаси саналади. Мазкур сифат шахснинг ўз-ўзини намоён қилиш лаёқатига эгаликни ва тайёрликни ифодалайди. Қолаверса, креатив потенциал негизида ҳар бир мутахассиснинг шахсий қобилиятлари, табиий ва ижтимоий қуввати яхлит ҳолда намоён бўлади.

Креатив потенциал билиш жараёнига йўналтирилган ижодкорлик билан чамбарчас боғлиқ. Педагогнинг креатив потенциали анъанавий тафаккур юритишдан фарқли равишда қуйидагиларда намоён бўлади:

- тафаккурнинг тезкорлиги ва эгилувчанлиги;
- янги ғояларни яратиш қобилияти;
- бир қолипда фикрламаслик;
- ўзига хослик;
- ташаббускорлик;

– ноаниқликка тоқат қилиш;

Педагог ижодий фаолиятни ташкил этишда муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, шунингдек, педагогик характердаги ижод маҳсулотларини яратишга алоҳида эътибор қаратиши зарур.

Педагог креатив потенциалнинг муҳим даражалари

№	Даражалар	Даража хусусиятлари
1.	Юқори	Мунтазам равишда турли ташаббусларни илгари суради, креатив қобилиятга эгалигини изчил намоён этиб боради, креатив жиҳатдан ўта фаол, изланувчан.
2.	Ўрта	Баъзан у ёки бу ташаббусни илгари суради, креатив қобилиятга эгалиги мунтазам бўлмаса-да, аммо намоён бўлади, креатив жиҳатдан бир қадар фаол, изланувчан бўлишга интилади.
3.	Қуйи	Гарчи у етарлича асосланмаган бўлса-да, ташаббусни илгари суришга интилади, креатив қобилияти етарлича намоён бўлмайди, изланувчан бўлишга интилмайди.

В.В.Утёмов, М.М.Зинковкина, П.М.Горевларнинг қайд этишларича, креатив шахсни шакллантириш уч босқичда кечади. Яъни:

Креатив шахснинг шаклланиш босқичлари

Босқичлар	Мазмуни
Табиий имкониятларга асосланувчи креативлик	Индивиднинг ўзига хос хатти-ҳаракатларини ифодалайди
Бирламчи (умумий) креативлик	Шахснинг ижодкорлигини намоён этувчи умумий қобилият (у боланинг 3-5 ёшида намоён бўлиб, 6-7 ёшида унинг хатти-ҳаракатларида яққол ифодаланади)
Ихтисослашган креативлик	Ижтимоий фаолиятнинг муайян тури бўйича ижодкорликни намоён этувчи қобилият (унга кўра касбий-ижодий фаолият тажрибаларига таянган ҳолда, унинг таъсирида умумий креативлик янада ривожланади)

Ҳар қандай шахсда бўлгани каби педагогларда ҳам ижодий-касбий характердаги сифатлардан бири сифатида креативлик муайян босқичларда ривожланади [9: 29]. Таълим амалиётини кузатиш, талабалар ва малака ошириш курси тингловчиларининг фаолиятини ўрганиш, ташхисловчи методларни қўллаш натижасида муълум бўлдики, педагогларда креативлик қуйидаги тўрт босқичда шаклланади ва ривожланади:

Креатив шахснинг шаклланиш босқичлари

Босқичлар	Мазмун
1-босқич	Педагогик, психология, фалсафа, эстетика каби фанлар (туркум фанлар)нинг назарий-методологик асосларини ўзлаштириш
2-босқич	Ўзлаштирилган назарий билимларни узлукли ва узлуксиз педагогик амалиёт даврида, шунингдек, амалий машғулотлар ва мустақил таълим жараёнида амалиётга тадбиқ этиш кўникмаларини ҳосил қилиш
3-босқич	Мустақил равишда ўқиб-ўрганиш ва ижодий изланиш асосида ҳосил қилинган амалий кўникмаларнинг малакаларга айланишига эришиш
4-босқич	Мавжуд назарий билим, амалий кўникма ва малакаларга таянган ҳолда касбий фаолиятни самарали ташкил этишга психологик жиҳатдан тайёрланиш

Юқорида айтиб ўтилганидек, шахсда креативлик сифатларини ривожлантириш мураккаб жараён саналади. Таълим жараёнини кузатиш, бевосита педагогик жараённи ташкил этиш жараёнида қуйидаги методлар таълим менежерининг педагогик тафаккурини ривожлантириш билан бирга педагогларда касбий фаолиятни ташкил этишда намоён бўлувчи ижодий малакаларнинг мустаҳкамланишига хизмат қилади.

Креатив тафаккур педагог фаолиятининг энг асосий механизми эканлигини ҳисобга олиб қуйидаги тавсияларни таклиф қиламиз:

1. Олий таълим муассасаларида педагог креатив тафаккурини ривожлантиришнинг моҳияти ҳамда асосий фикр, ғояларидан ижтимоий-гуманитар фанларнинг дастур, ўқув қўлланмалари, дарсликлари мазмунини бойитишда фойдаланиш.

2. Бизнинг назаримизда, олий таълим муассасаларида педагоглар креатив тафаккурини

ривожлантиришнинг энг қулай ва самарали йўлларида бири бўлган Кейс-стади технологияси ҳамда арт-терапия тренингларини қўллаш мақсадга мувофиқ.

3. Олий педагогик таълим мазмунига “Креатив педагогика” модули (фани)ни киритиш ҳамда ушбу фаннинг назарий асосларини бойитувчи илмий-тадқиқот ишларининг қўламини кенгайтириш лозим.

4. ОТМ педагоглари ва раҳбар кадрлари, шунингдек, бўлажак педагог мутахассислар креативлигини ривожлантириш муаммоси бўйича педагогика, психология, социология фанлари доирасида илмий мактабларни шакллантириш лозим. Ушбу ихтисослик бўйича мутахассислардан мавзуга доир дарслик, ўқув қўлланма, методик қўлланмалар яратишга алоҳида эътибор қаратишлари талаб этилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
2. Инновацион таълим технологиялари /Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 81-б.
3. Касимова З.Х. Умумий педагогика (педагогик маҳорат). –Т.: “Lesson Press”, 2020. –240 Б.
4. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш / Монография. – Т.: Фан, 2004.
5. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Методик қўлланма. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Т.: Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 2012. – 193 б.
6. Сайидахмедов Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. – Т.: Олий педагогика институти, 2003.
7. Турдиева М. Олий таълим муассасалари талабаларида педагогик тафаккурни шакллантириш. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2008. – 38-42-б.
8. Торранс Э.П. Научные представления о креативности и факторы, влияющие на ее рост. «Творчество и обучение», 1965.
9. Утёмов В.В. Педагогика креативности: Прикладной курс научного творчества: Учебное пособие / В.В. Утёмов, М.М. Зиновкина, П.М. Горев. – Киров: АНОО «Межрегиональный ЦИТО», 2013.
10. Файзуллаева Н. Педагогик билимлар – ўқитувчи касбий маҳоратининг назарий асоси //Uzluksiz ta’lim ж. – Т.: 2006. 6-сон. – 102-б.